

‘LAUDATO SI’ EN ‘FRATELLI TUTTI’ EN DE DIACONIE VAN DE KERK

Inleiding op de diocesane impulsbijeenkomst ‘Together we’ in Leiden op zaterdag 18 juni 2022

Inleiding

Het is mij bij het bestuderen van de teksten van het Tweede Vaticaans Concilie vaak opgevallen, dat er op de vraag naar wat de zending van de kerk is altijd twee antwoorden gegeven worden. Het eerste antwoord is telkens, dat de Kerk er is om het geloof te verkondigen in God en in wat Hij in Jezus voor ons doet en om de mensen uit te nodigen dat geloof te aanvaarden, te vieren en te beleven. Het tweede antwoord is, dat de kerk geroepen is om in deze wereld van dienst te zijn, opdat ze een humanere wereld wordt, een barmhartiger en rechtvaardiger samenleving. Je zou het kunnen

samenvatten als de kerk is geroepen tot evangelisatie, het uitnodigen van mensen tot geloof, hoop en liefde en ze is geroepen tot diaconie en caritaswerk, opdat het met name de mensen in nood beter gaat. Die twee kanten van de zending van de kerk zijn niet helemaal hetzelfde en tegelijk horen ze bij elkaar. Als één van de twee verwaarloosd wordt, gaat het ook met de ander niet goed. Een kerk die werft voor geloof en mensen graag lidmaat laat worden, maar die de dienst aan de wereld verwaarloost of alleen maar aardig vindt als middel tot het werven van nieuwe leden, heeft waarschijnlijk ook niet helemaal begrepen, waar het in het geloof om draait. Zo’n kerk is te veel met zichzelf bezig en dus te weinig met God en Zijn wereld. Omgekeerd zal een kerk die graag van betekenis is voor allerlei vormen van dienst in onze wereld, maar die dat in de plaats laat komen van haar aandacht voor de eenheid met God, het vieren van de liefde, op den duur ook die dienst in de wereld minder hartelijk vervullen. Ze zal meer gaan letten op succes en efficiëntie dan op het liefdevol aanwezig zijn bij mensen. Ik denk dat evangelisatie en de liefde voor de aarde en de armen precies de twee spullen zijn van alles waar het paus Franciscus om gaat. Hij is een man van het Tweede Vaticaans Concilie, dat nog maar ten dele gerealiseerd is.

U merkt dat ik hier het diaconale moment heel breed neem: elke bijdrage aan het humaner worden van onze menselijke samenleving. Dat is zo’n brede omschrijving, dat ook bijvoorbeeld het werk van een goede politicus, dus een politicus die echt wil bijdragen aan een rechtvaardiger en barmhartiger samenleving erbij hoort. Dat is meestal niet, waar we bij diaconie en caritas aan denken. Toch zet ik hier in, omdat volgens mij het denken van paus Franciscus gevormd is door de teksten van Vaticanum II, die spreken over deze twee aspecten van de zending van de kerk. Ik denk, dat de diaconie in striktere zin en het werk van caritasinstellingen in striktere zin onderdeel uitmaken van dit tweede aspect van de zending van de kerk. De twee encyclieken gaan dus niet heel direct over het werk van zeg maar de PCI, de diaconie en de MOV, zoals dat bij *Deus Caritas Est* van paus Benedictus wel het geval was. Franciscus gaat over het bredere kader, waarbinnen onze PCI’s en diaconieën en MOV-groepen werken. De eerste opbrengst van deze inleiding is, dat het PCI’s en diaconiegroepen bewust kan maken van de bredere context van hun werk. En ook criteria geeft voor waar je bondgenoten moet zoeken en waar je tegenstand mag vrezen.



Laudato Si' en het werk van de diaconale groepen

Deze encycliciek heeft de groene kwestie van de klimaat- en milieucrisis als centraal thema. Dat zou meteen al de vraag kunnen oproepen, wat bijvoorbeeld een PCI er mee moet. Mag je armengeld steken in de verduurzaming van de kerkgebouwen van de parochie? Maar dan zou je te snel de groene kwestie als een los probleem benaderen. Het eerste dat ik over Laudato Si' wil zeggen, is dat paus Franciscus de kwestie van het milieu en het klimaat direct koppelt aan de kwestie van de verhoudingen tussen arm en rijk op onze aarde en in onze landen. De paus spreekt over een 'integrale ecologie' en bedoelt daarmee dat we de vragen rondom ecologie niet moeten beperken tot de ecologie van de aarde en de planten- en dierenwereld. Er is ook sprake van ene ecologie van de mensenmaat en een ecologie van het maatschappelijk leven. De problemen met het klimaat en met de aantasting van de duurzaamheid van onze aarde komen voort uit dezelfde oorzaken, die ook de groeiende armoede van mensen in de Derde Wereld veroorzaken. Trouwens ook bij ons. Waar het financiële kapitalisme heerst, waar dus de aandeelhouders de grootste macht hebben, gaat het om winst op de zeer korte termijn en die winst wordt belangrijker dan menselijke en dierlijke en plantaardige medeschepselen. Natuur is dan belangrijk slechts voor zover ze nut heeft voor de markt. En naast de natuur zijn ook de armen de eerste slachtoffers van heel dit systeem. De groene kwestie is dus geen losse kwestie.

Laudato Si' bevat uitvoerige analyses van de klimaat- en milieucrisis en doet ook veel suggesties aan de politiek, aan allerlei organisaties en aan personen om dat proces te stoppen en in de omgekeerde richting te gaan. De richting van de zorg voor de aarde en de armen. De paus is daarmee een stem onder de vele stemmen die dit bepleiten. Dat is maar gelukkig ook: het zou erg zijn, als alleen de paus deze kwestie aan zou kaarten. In het algemeen kan men zeggen, dat de analyses van de paus vanuit de groene wetenschappen hoog gewaardeerd worden. Hij heeft echt deskundige mensen geraadpleegd. Dat is een goed gebruik bij de pausen, als ze over politieke en economische en sociale kwesties spreken. Maar de paus heeft meer gedaan. Hij heeft ook geluisterd naar de stemmen van de slachtoffers, bijvoorbeeld die uit het Amazonegebied, waar de oerwouden gekapt worden, en uit Afrika, waar de woestijnen oprukken.

Ik wil hier aparte aandacht geven aan wat de paus vanuit ons geloof en trouwens ook vanuit de wijsheid van de religies in bredere zin zegt over de integrale ecologie. Het gaat dan over de gelovige en spirituele motivatie voor de inzet voor een gezondere aarde en samenleving.

De eerste kwestie die hij uitvoerig aan de orde stelt is die van de verhouding tussen de mens en de rest van de kosmos. Daar probeert hij twee extreme posities te vermijden. De ene positie is dat de mens soms kleiner gemaakt wordt dan hij of zij is. De mens wordt dan gereduceerd tot het dierlijke en is dan gewoon een onderdeel van het proces van eten en gegeten worden. De paus zegt dat de mens apart is dan hier geschilderd wordt. We zijn gemaakt naar Gods beeld en gelijkenis. Wij kunnen nadenken en dan kiezen en juist daarom hebben wij een verantwoordelijkheid voor de andere schepselen. Die verantwoordelijkheid mogen we niet delegeren aan de andere dierlijke wezens. Het andere extreem is dat je de mens tot het centrum van de wereld maakt, voor wiens gebruik de rest van de aarde bestemd is. God heeft ook de andere schepselen gewild en niet alleen voor het nut van de mensen. Als je dat zegt, maak je de mens tot het centrale en laat je de mens de plaats van God innemen.

Een tweede belangrijk punt is dat de paus wijst op de enorme verwevenheid van het menselijke bestaan met de aardse omgeving. In LS 84 betreft hij dat zelfs op het geloofsleven van de mens. Ook ons geloven is door en door aards. Ik geef deze paragraaf iets uitvoeriger

weer. De paus zegt daar dat het vriendschapsverhaal van ieder mens met God verloopt in een geografische ruimte, die daardoor juist tot een persoonlijk teken wordt voor ieder. Hij noemt als voorbeeld dat ieder mens in zijn gedachten wel plaatsen heeft waaraan de herinneringen hem of haar deugd doen. Hij noemt de bergen, waartussen iemand geboren is, de rivier waaruit je als kind dronk, het plein waarop je als kind speelde. Dat zijn plaatsen, die voor de gelovige iets van Gods goedheid spiegelen, die als het ware sacramentele betekenis hebben voor de persoon aan wie deze plek en deze herinnering gegeven is. Ik vertel u maar wat de tekst bij mij persoonlijk oproept. Ik doe dat niet om u met mijn privé-ervaringen lastig te vallen, maar als stimulans om na te denken wat uw eigen ervaringen zijn in deze. Voor mij kwam door de tekst van de paus de herinnering boven aan hoe ik als jongetje 's nachts de trap afdaalde naar het achterhuis van de boerderij om er te plassen en dat ik van die plek hield: het rustige ademen van de koeien, die stonden te slapen of lagen te herkauwen, de mensen die sliepen, de vrede van alles. Toen ik later het gedicht van Gerrit Achterberg *Eben Haezer* las en de regel over "God woonde tussen de hanenbalken", kreeg ik tranen in mijn ogen. Was dat het van toen? (Ik had niet eens door dat Achterberg het hele gedicht in een negatieve toonsoort geschreven had...) De tekst van de paus maakte me ervan bewust, hoezeer mijn geloof geworteld is in de Achterhoekse grond. Mijn geloof heeft zich wel ontwikkeld, het had op zich ook Achterhoekse heidendom kunnen worden, maar tegelijk: die oorsprong blijft eraan hangen. Hebt u ook zo'n plek, waar u van denkt: dat zijn aardkluiten aan mijn geloof?

Een belangrijke reden om deze tekst naar voren te halen is, dat het toont hoe *Laudato Si'* er in slaagt het groene vertoog boven het niveau van technische oplossingen en morele plichten uit te tillen, juist door de gelovige snaar te bespelen en de spirituele dimensie op te roepen. Het beste motief om onze aarde te willen behoeden en bewaren is dat we van haar zijn gaan houden. Er gaat iets wezenlijks verloren, wanneer we geen zorg dragen voor plekken, waar mensen met dankbaarheid aan terug denken. Waar de stilte van het bos verloren gaat, waar in een wijk geen fijne speelplek is, daar lijdt een mens schade. Misschien dat daar geloven bijna onmogelijk wordt gemaakt. Ook dat is nood en kan dus zorg en aandacht vereisen van alle drie de bloedgroepen, die hier zijn.

Ik wil nog een gedachte vastknopen aan het idee van de integrale ecologie. In Nederland worden momenteel de meeste initiatieven voor het verduurzamen van huizen genomen door huiseigenaren, die graag de aarde helpen bewaren en tegelijk ook graag op de energierekening besparen. Maar juist de mensen in armere wijken blijven met de ellende zitten. Als er echt iets aan hun wijken verbeterd wordt, worden na de verbetering de huren zo hoog, dat de armen zelf moeten verhuizen. Bovendien worden zelfs de slechtere huizen te duur voor de armen, omdat de energieprijzen zo geweldig stijgen. Dat laatste is zo'n directe nood, dat het al meteen de aandacht vraagt van caritas en diaconie. Maar vraagt deze situatie niet ook om grotere initiatieven? Ik moet zeggen dat ik aangenaam verrast was, toen ik in de week voor Pinksteren vernam, dat minister De Jonge een wet voorbereidt, die de verhuurder gaat dwingen om te zorgen dat de panden die zij verhuren minstens niveau D van energiezuinigheid halen. De vraag is, of het echt de armen zal helpen, als daarna de huren weer stijgen. Misschien moeten alle caritas- en diaconie-instellingen er eens over denken, of er niet een bank opgericht kan worden, die weer woningbouwcorporaties zou kunnen oprichten en oudere, die hun oorsprongen weer actief tot gelding willen brengen, zou kunnen helpen, zodat er weer sociale woningbouw zou kunnen komen, waar onze armen echt wat aan hebben. Dat kun je namelijk niet aan de markt over laten, want die heeft per definitie geen plaats voor mensen zonder geld. Natuurlijk is dat een veel te grote vraag voor plaatselijke caritas of diaconie, maar ik begin er toch over. Ergens moet er een keer iets beginnen.

Fratelli Tutti en de diaconie van de kerk

In Fratelli Tutti houdt paus Franciscus een pleidooi voor het herstel van de visie op de mensheid als een broeder- en zusterschap. De achtergrond is, dat de politieke arena in onze wereld in groeiende mate beheerst wordt door het neoliberalisme en het populisme. In beide wereldvisies wordt de ware relatie tussen persoon en gemeenschap niet gezien. In het liberalisme is de mens vooral een individu, dat zoveel mogelijk vrijheid voor ieder apart wil, maar dit liberalisme heeft er geen oog voor dat iedere persoon geroepen is tot broederlijk en zusterlijk samenleven en tot solidariteit met iedere mens in nood. Als ieder voor zich leeft, wordt er geleefd op kosten van de arme (en van onze aarde). Het populisme is volgens de paus een reactie op het feit dat onze samenleving steeds ingewikkelder wordt: vanwege de individualisering, vanwege de globalisering, vanwege onze economische en culturele systemen. Daarom wil men terug naar de tijd dat alles nog eenvoudig was. Daarmee dreigt men een bepaalde cultuurfase te idealiseren en sluit men het eigen volk op in dat geïdealiseerde verleden. Dat verleden wordt een afgod, die de vrijheid van personen verstikt en tot nieuwe vormen van dictatuur leidt. De paus noemt hier geen voorbeelden, maar het is niet moeilijk namen te noemen: Poetin, Trump, Bolsonaro, Kaczynski, enzovoort. Ook in Nederland zouden we hier de namen kunnen noemen van Wilders en Baudet en hun aanhang.

De moeilijkheid van het spreken over universele broederschap is, dat het al snel idealistisch klinkt en een abstracte moraal blijft. Paus Franciscus probeert de twee polen van enerzijds het concrete en persoonlijke tegenover anderzijds het gemeenschappelijke en het universele te verbinden. Hij aanvaardt dat het concrete altijd het startpunt is. In een concrete familie vindt een mens een thuis en leert hij of zij liefhebben. Tegelijk is die mens geroepen open te staan voor liefde voor mensen buiten de eigen familie, het eigen dorp, het eigen volk. Echte liefde gaat altijd weer grenzen over, tot ze universele liefde geworden is. Daarom wil de paus bijvoorbeeld de liefde voor het eigen volk niet veroordelen. Die kan juist de basis zijn om andere volken ook het goede te gunnen en er in vriendschap mee te leven. De liefde voor het eigen volk hoeft niet in een eng nationalisme te ontaarden. Ieder mens is als persoon geroepen zich te wenden tot een ander en te horen wat de ander beweegt. Dat is de inhoud van broeder en zuster zijn.

De paus maakt door het gebruik van de metafoor van broeder- en zusterschap helder, dat in de solidariteit met de ander het relationele voorop staat. Voor onze diaconale taken betekent dat een waarschuwing tegen een eenzijdig denken in termen van problemen en oplossingen. Als de ontmoeting niet voorop staat, gebeurt het maar al te vaak, dat het probleem is opgelost en de patiënt is overleden. Hulp aan een mens zonder ontmoeting is eigenlijk een belediging. Dat geldt voor de diaconie/caritas, het geldt zelfs voor de ambtenaren aan het loket van sociale zaken. Ook daar zouden de zaken vlotter verlopen, als er meer tijd was voor aandacht en zelfs voor een kletspraatje. De drang tot efficiëntie vermindert de effectiviteit. We hebben geen tijd voor haast. Ik bedoel dit niet romantisch. Als er problemen zijn en ze kunnen worden opgelost, dan zou het natuurlijk onzin zijn om alleen maar de relatie te onderhouden en de oplossing te vergeten. Waar ik tegen pleit is: losse oplossingen.

Hetzelfde punt zien wij bij het spreken van de paus over de omgang met vluchtelingen. U kent ongetwijfeld het programma *Share the journey*, dat vanuit het Vaticaan wereldwijd in gang is gezet. Daar wordt in vier stappen neergezet wat de basiselementen zijn van de goede omgang met vluchtelingen. De eerste stap is: welkom heten en luisteren. De tweede stap is: beschermen. De derde stap is: stimuleren dat de vluchteling zich kan ontplooien. De vierde stap is integratie. Dat laatste is niet bedoeld als dat de vluchteling zich moet aanpassen, maar dat we ons aan elkaar aanpassen, dat we elkaar verrijken. Dus opnieuw: de eerste stap is

luisteren en de laatste stap is blijven luisteren. Daar zijn we nooit klaar mee. (Dat is trouwens ook een kernthema, dat heel het beleid van de paus kleurt. Denk maar aan het synodale proces, dat hij op gang heeft gebracht.)

De paus besteedt vanuit het thema van menselijkheid als broederschap aparte aandacht aan de wereld van de politiek. De paus waarschuwt tegen minachting voor het politieke ambacht, zoals die met name door de populistische partijen aangewakkerd wordt en waar de huidige regeringen en partijdiscussies ook wel aanleiding toe geven. Hij pleit ervoor, dat het zoeken naar wat het beste is voor onze samenlevingen, weer het centrale thema wordt van het politieke debat en dat het debat open gevoerd wordt, zodat het een voortdurende uitnodiging is aan alle partijen om de echte problemen aan te vatten. Er moet niet gestreefd worden naar successen op korte termijn. Het gaat om onze planeet en om rechtvaardigheid voor de mensen aan de onderkant. Wat bijvoorbeeld Pieter Omzigt en Renske Leyten gedaan hebben en nog doen voor de slachtoffers van de toeslagaffaire is ook politiek, maar dan zoals politiek bedoeld is. Ik denk, dat diaconie en caritas zich van de politieke dimensie van wat ze doen, bewust moeten zijn, al gaat het er niet om dat wij de partijpolitieke twisten herhalen. Wel mogen we er regeringen en politieke partijen op wijzen, dat de armoedeproblematiek toeneemt en dat die zal blijven toenemen, wanneer we met de huidige aanpak verder gaan. Dat noemen we wel eens dat de kerkelijke diaconieën caritasinstellingen naar de politiek toe een signaleerfunctie hebben. De afgelopen decennia is er vanuit de Raad van Kerken en vanuit het LKDB (nu het Officium Caritatis) met regelmaat een onderzoek gedaan naar hoeveel geld en menskracht PCI's en diaconieën hebben gestoken in hulp aan mensen in nood. Het rapport daarover werd altijd ook aan de staatssecretaris van Sociale Zaken aangeboden, om een signaal te geven aan de overheid. Dat signaal hield de afgelopen decennia in, dat de armoede groeide en voor mensen aan de onderkant het leven steeds complexer werd. Het vervolg kan zijn, dat men contact opneemt met mensen uit de politiek, die bondgenoot van de mensen in nood zijn of zouden kunnen worden. In het werk voor mensen met problematische schulden gebeurt dat al stelselmatig. Op zich hoeft daar geen enkele partij te worden uitgesloten. Ik hoorde van een Limburgse diaconale werker dat hij tot zijn eigen verbazing zelfs steun kreeg van een PVV-raadslid. Je moet nooit uitsluiten, dat iemand wiens politieke analyses je niet deelt het hart toch echt op de goede plaats kan hebben.

Ik hoop dat u iets hebt kunnen proeven van wat de twee pauselijke encyclieken voor ons werkgebied kunnen betekenen.

Jozef Wissink.